

ПЕРШЫ НАРКОМ

М. П. ЛЯШКО,
кандыдат гістарычных навук [г. Мінск]

Чым далей у гісторыю адыходзяць дні Вялікага Кастрычніка, які адкрыў пачатак новай эры ў развіцці чалавечага грамадства, тым вастрэй адчуваецца патрэбнасць больш рэльефна асвятляць гераічныя подзвігі і духоўны свет прадстаўнікоў рэвалюцыйнай ленінскай гвардыі, да ліку якіх належаў і Аляксандр Рыгоравіч Чарвякоў — адзін з выдатных арганізатараў барацьбы працоўных Бе-

ларусі за перамогу сацыялістычнай рэвалюцыі і ўстанаўленне Савецкай улады ў нашай рэспубліцы.

Шлях Чарвякова, як і многіх яго сучаснікаў, у рэвалюцыю быў доўгім і цяжкім. Нарадзіўся Аляксандр Чарвякоў у сакавіку 1892 г. у вёсцы Дукорцы Пухавіцкага раёна Мінскай вобласці ў беднай сялянскай сям'і з васьмі душ. З раннях год ён вымушаны быў дапамагаць бацькам зарабляць на хлеб. Бацька яго, Рыгор Станіслававіч, быў чалавекам адукаваным і прывіваў сваім дзецім любоў да чытання. Саша палюбіў кнігу, з задавальненнем вучыўся ў бацькі чытаць і пісаць, што адыграла важную ролю у яго далейшым станаўленні. Яшчэ падлеткам ён стаў пісарам у адной з канцылярый Вільны, а самымі шчаслівымі хвілінамі яго жыцця былі тыя, якія ён прывячаў чытанню кніг. Яго запаветнай марай была вучоба. Рыгор Станіслававіч прымаў усе меры да таго, каб даць дзецям неабходную для таго часу адукацыю. Ён аддае Сашу ў двухкласнае вучылішча; там падлетак увесь вольны час прысвячаў самаадукацыі і лічыўся адным з лепшых вучняў. Пасля таго, як сям'я пераехала ў Вільню, Саша вучыўся самастойна і здзякуючы велізарнай працавітасці і мэтанакіраванасці вытрымаў экзамен на званне настаўніка.

Аляксандр Рыгоравіч атрымлівае накіраванне ў прыходскую школу ў Троцкім павеце, дзе навучаліся літоўцы і палякі. На пытанне інспектара, «што вас прымусіла стаць на шлях народнай адукацыі—прызнанне, душэўны парыв або меркантаўныя інтарэсы», ён адказаў: «Хачу, каб дзеці адукаванымі былі. Душа баліць, калі бачу дзікасць і неўдтва».

Аляксандр Рыгоравіч без затрымкі выехаў у Трокі. За кароткі час ён абышоў і аб'ехаў амаль увесь Троцкі павет, дзе жылі людзі розных нацыянальнасцей: літоўцы, палякі, рускія, беларусы, татары і інш. Улічваючы такую неаднастайнасць, царскія сатрапы распальвалі нацыянальную варожасць, нацкоўвалі прадстаўнікоў розных нацый адзін на аднаго.

З гутарак з настаўнікамі Чарвякоў ведаў, што працаваць у сельскай школе нялёгка, але таго, што выпала на яго долю, ён і ўявіць не мог. Заняткі даваліся вясці ў чатырох групах у дзве змены, а вучні былі розных узростаў. Акрамя таго, яны амаль не ведалі рускай мовы, сам жа настаўнік слаба ведаў і літоўскую, і польскую. Аляксандр Рыгоравіч вырашаў парушыць «Праграму прадметаў, выкладаемых у народных вучылішчах ведамстваў міністэрства народнай асветы», якая патрабавала вясці ўсе ўрокі толькі на рускай мове. Ён пачаў вучыць рабыт на іх родных мовах і таму сам стаў вывучаць іх. Актыўна выкарыстоўваючы наглядныя дапаможнікі, якія называлі прадметы на трох мовах, Аляксандр Рыгоравіч хутка папаўняў слоўніквы запас вучняў і свой удасны.

Рабыты з цікавасцю ішлі на заняткі маладога настаўніка, гадавыя экзамены яго вучні здавалі лепш за іншых. Але хутка ў школу прыхаў станаў прыстаў і параў Чарвякову не вадаць дружбу з мясцовым насельніцтвам і не даваць волі вучням. Аляксандр Рыгоравіч не чакаў перастройшчыка ў духу паліцэйскага рэжыму і таму быў запасены ў спісы надобранадзейных. З таго часу жандары і чынушы з упраўлення Віленскай вучэбнай акругі ўзялі яго дзейнасць пад строгі нагляд. А восенню 1912 г. ён вымушаны быў наогул развітацца са школай, не адмовіўшыся пры гэтым ад сваіх перакананняў.

Жаданне стаць себйтам разумнага і добрага на чалавечай ніве прымусіла Чарвякова паступіць у Віленскі настаўніцкі інстытут, дзе ён упершыню, як сам успамінаў, стаў разбірацца ў складанасці і разнастайнасці жыцця, у яго супярэчнасцях, ушчыльную пазнаёміўся з сацыялістычнымі ідэямі. Тут Аляксандр Рыгоравіч уважліва і глыбока вывучаў творы рускіх пісьменнікаў-дэмакратаў, гісторыю рускага рэвалюцыйнага руху з бальшавіцкіх газет і лістовак. У 1915 г. ён скончыў інстытут і характарызаваўся педагагічным саветам як здольны, талковы настаўнік. Некаторы час даваў прыватныя ўрокі і радаваўся таму, што будзе сям'і нямнога вырас. Хутка сям'ю напаткала вялкая гора—памёр Рыгор Станіслававіч, і абавязкі бацькі ляглі на плечы Аляксандра.

Аднак нядоўга ён мог аказаць дапамогу маці, братам і сёстрам, бо быў прызваны на вайсковую службу. Прыкмеціўшы адукаванасць і працавітасць Чарвякова, камандаванне накіравала яго ў Аляксандраўскае ваеннае вучылішча. А адтуль у ліпені 1916 г. ён трапіла прапаршчыкам у Іркуцк.

Душой і сэрцам Аляксандр Рыгоравіч быў павернуты да тых афіцэраў, якія вызначаліся ўменнем аналітычна разважаць, любілі сваю айчыну, правільна ацэньвалі розныя сітуацыі і былі перакананы ў неабходнасці разумных перамен у Расіі. Служба ў запасным палку дазваляла Чарвякову праводзіць вольны час па свайму жаданню, і ён наведваў агульныя сходы ў гарадской бібліятэцы, дзе абмяркоўваліся пытанні палітыкі і ваенных дзейняў на фронце. Тут Аляксандр Рыгоравіч упершыню сустрэўся і пазнаёміўся з бальшавікамі і, убачыўшы ў іх сапраўдных абаронцаў інтарэсаў шырокіх народных мас, стаў выконваць іх даручэнні. Ён распаўсюджаў у палку лістоўкі, праводзіў у сваёй роце палітычныя гутаркі і паступова рыхтаваў салдат не да абароны цара і Расійскай імперыі, а да барацьбы за лепшую будучыню.

У лютым 1917 г. Чарвякова накіравалі ў Петраград для праходжання службы ў пяхотна-кулямётнай школе. Да гэтага часу ён ужо быў па-бальшавіцку настроеным чалавекам, прыняў актыўны ўдзел у лютаўска-сакавіцкай рэвалюцыі

1917 г., а ў май ўступіў у РСДРП і стаў да апошніх дзён свайго жыцця верным ленинцам.

Аляксандр Рыгоравіч камандаваў ротай, быў строгім, але чутым і ўважлівым камандзірам. Сярод простых людзей, апранутых у шэрыя салдацкія шынялі, ён таксама адчуваў сябе настаўнікам. З яго расказаў кулямётчыкі шмат даведаліся аб У. І. Леніне і палітыцы більшавікоў. Рота поўнасцю перайшла на бок більшавікоў, ператварылася ў адну з ударных груп рэвалюцыйнага Петраграда, разам са сваім камандзірам удзельнічала ў штурме Зімяга Палаца.

Пасля перамогі Вялікай Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі Аляксандр Рыгоравіч быў накіраваны ў заходні рэгіён Расіі, дзе вёў рашучую барацьбу з буржуазнымі нацыяналістамі, якія імкнуліся распаліць нацыянальную варажасць, адкрыта выступалі супраць дыктатуры пралетарыяту і ўстанаўлення ў Беларусі Савецкай улады. 27 кастрычніка 1917 г. «вялікая» беларуская рада, беларуская сацыялістычная грамада, цэнтральная беларуская вайсковая рада, беларускі выканаўчы камітэт Заходняга фронту, беларуская народная партыя сацыялістаў звярнуліся да беларусаў з гучна названай «Граматай да беларускага народа». Гэта дэкларацыя была прасякнута антырэвалюцыйным духам, патрабавала стварэння асобнай буржуазнай беларускай дзяржавы і зацвярджала немагчымасць сацыялістычных пераўтварэнняў у Беларусі. Яе падтрымліваў і беларускі абласны камітэт пры Усерасійскім Савеце сялянскіх дэпутатаў. У яго «Дэкларацыі» аб'яўлялася аб скліканні «надзвычайнага беларускага з'езда». І хаця самазваны «ратавальнік» Беларусі ахутаў свае прапановы прыгожымі дэмагагічнымі фразамі, Чарвякоў скейтычна адказаў да яго аб'яднанняў.

У гэты цяжкі час ваеннай інтэрвенцыі і барацьбы з контррэвалюцыяй Аляксандр Рыгоравіч Чарвякоў разам з членамі партыйнага камітэта Лагуном, Успішнічам і іншымі вядзе актыўную агітацыйна-прапагандыскую работу па аб'яднанню беларускіх рэвалюцыйных сіл, раскіданых па ўсёй Расіі. І як вынік — хуткі рост ядра більшавікоў-беларусаў у Петраградзе. Секцыя беларусаў пры Петраградскім камітэце РКП(б) на ініцыятыве Аляксандра Рыгоравіча звярнулася ў Петраградскую ваенную акругу з просьбай аб сфарміраванні Беларускага палка імя У. І. Леніна. Гэта ідэя знайшла шырокі водгук сярод беларусаў. У кароткі тэрмін з добраахвотнікаў было сфарміравана некалькі часцей Рабоча-Сялянскай Чырвонай Арміі. У правядзенні гэтай работы актыўны ўдзел прымаў таленавіты арганізатар мас А. Р. Чарвякоў. У пачатку 1918 г. пры Народным камісарыяце па справах нацыянальнасцей РСФСР быў створаны Беларускі нацыянальны камісарыят. У дэкрэце Савета Народных Камісараў, падпісаным У. І. Леніным, было сказана, што «камісарам па справах беларусаў назначаецца т. Аляксандр Рыгоравіч Чарвякоў».

З першых дзён знаходжання на пасадзе народнага камісара Чарвякоў разгарнуў кіпучую дзейнасць. 11 лютага 1918 г. адбылося першае пасаджэзнае калегіі Беларускага камісарыята, або Камісарыята па справах беларусаў, на якім абмяркоўваліся прапановы Чарвякова аб падрыхтоўцы і выданні беларускіх падручнікаў, Тарашкевіча — аб адкрыцці Беларускага універсітэта. Пры разборы апошняга пытання разгарэліся спрэчкі, многія ўдзельнікі пасяджэння лічылі, што трэба ў першую чаргу перамагчы голад, вайну і разбурэнні, а потым ужо думаць пра універсітэт. Але Чарвякоў выказаўся за адкрыццё такой навучальнай установы, і калегія прыняла рашэнне: «Даручыць адрэзу распрацаваць план будаўніцтва і адкрыцця універсітэта». На пасяджэнні было вырашана пытанне і аб стварэнні газеты Камісарыята па справах беларусаў, якую назвалі «Дзяніца». Яе першы нумар выйшаў 1 сакавіка 1918 г.

З поўным тэкстам дакумента можна азнаёміцца ў бібліятэцы